

JÀMIYET TÀRTIBINE QARSÌ JÌNAYATLARDÌN JÌNAYAT-HUQUQIY HÀM KRIMINOLOGIYALÌQ TIYKARLARI

Oraqbaev Erpolat Temirbay uli

Jinayat nizamshılıgın qollaw teoriyası hám àmeliyatı qànegeligi magistrantı, QMU

Fayzullaeva Tamara

Ilmiy basshı, Yuridika ilimleri kandidati, docent

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7924903>

ARTICLE INFO

Received: 03rd May 2023

Accepted: 10th May 2023

Online: 11th May 2023

KEY WORDS

Konstituciya, Jinayat Kodeksi, jinayat, nizam, huqiq, kriminologiya, jámiyet, tártipsizlik.

ABSTRACT

Ózbekstanda erkin, demokratiyalıq mámleket qurıw insanlardıń huqiq hám erkinliklerin qorǵawdı, mámleket hám jámiyet turmısında nizam ústinligine erisiwdi talap etedi. Mámleketimizde alıp barılıp atırǵan reformalardıń túpkilikli mánisi insan faktorın rawajlandırıwǵa qaratılǵan bolıp, barlıq demokratiyalıq ózgerisler usı tiykarda ámelge asırılıp atır. Sol sebepli, usı maqalanıń túp maqseti jámiyette tártipti saqlaw hám jámiyet tártibine qarsı jinayatlardı analiz etiwden ibarat. Bul máseleni ashıp beriwde jámiyet tártibine qarsı jinayatlardıń jinayiy-huqiqiy hám kriminologik tiykarları úyrenildi.

Jámiyet sociallıq-ekonomikalıq tarawların jańalanıwlarǵa alıp keliwge baǵdarlanǵan reformalar mámlekettiń qúdiretli huqiqiy mexanizmi menen qorǵalıwı jardeminde ámelge asırıladı. Huqiqıń qorǵawshı funkciyası mámleket siyasatı natijeliligini támiyinlewde jetekshi áhmiyetke iye boladı. Bunday jaǵdaylarda juwapkershilik tiykarların belgileytuǵın huqiq tarawlarınıń ornı kózge taslanadı. Jinayat huqiqı bunday huqiq tarawları ishindegi eń áhmiyetli tarmaq esaplanadı [5, 56-57].

Sociallıq-ekonomikalıq hám siyasiy turmıstaǵı nizam ústinliginiń támiyinleniwı kóp tárepten jinayat huqiqınıń mámleket hám jámiyette ámel qılıw dárejesine baylanıslı. Jinayat huqiqı shaxstı, onıń huqiq hám erkinliklerin, jámiyet hám mámleket máplerin, múlk, tábiyiy ortalıq, tınıshlıq, insaniyat qawipsizligin jinayatlı shegaranı buzıp kiriwlerden qorǵaw, sonıń menen birge, jinayatlardıń aldın alıw, puqaralardı Konstitutsiya hám nızamlarǵa ámel qılıw ruwxında tárbiyalaw wazıypaların atqaradı. Usı nizamshılıq sheńberinde qorǵalatuǵın social múnásibetlerge hújim etkenlik ushın belgilenetuǵın jazalar óziniń salmaqlı unamsız aqibetler keltirip shıǵarıwı menen ajralıp turadı [3].

Ózbekstan xalqı tınısh -tatıw jasaw erkinligine iye bolıp, puqaralardıń teńligi, olardıń huqiq hám máplerin mámleket tárepinen qorǵalıwı bunıń kepilligi bolıp tabıladı. Mámleket social múnásibetlerdi qorǵaw, jámiyetlik qawipsizligi hám tártibin de támiyinlewge háreket etedi. Jámiyetlik qawipsizligi hám jámiyetlik tártibi jinayat nizamshılıǵı sheńberinde bólek bólimde sawlengen bolıp, ol usı tarawǵa tiyisli jinayatlardı óz ishine aladı.

Jámiyet tártibi degende, jámiyette adamlar ortasındaǵı huqiq hám etika normalarına tiykarlanǵan munasábetler jıyındısı bolıp, ol arqalı puqaralardıń qawipsizligi hám

paraxatshiliqti, o'zgelar buyim-múlkining saqlanıwı, mámleket, jámiyetlik hám basqa kárxanalar, mákemeler hám de shólkemler normal iskerliginiń támiyinleniwi túsiniledi [6, 38-39].

Jinayat Kodeksiniń VI bólimi bul jinayatlardı ózinde jıynaǵan. Jámiyetlik qawipsizligine qarsı jinayatlar jinayatlı awqam shólkemlestiriw (242- statya) jinayatınan baslanadı. Jinayatlı awqam qatnasıwshılıqtıń eń joqarı forması esaplanadı. Ol eki yamasa odan artıq birlesken topardıń jámlesiwinen payda boladı. Bul jinayat keskin quramalı jinayat esaplanıp, jinayatlı awqamniń dúziliwiniń ózi kelip shıǵıwınan qaramastan, tamam bolǵan dep tabıladı. Jinayatlı awqamdı shólkemlestiriw awqamdı, onıń bólimlerin dúziw yamasa oǵan basshılıq qılıw, onıń ámelde bolıwı hám islep turıwın támiyinlewge qaratılǵan iskerlikti ańlatadı. Jámlerken qurallı topardı dúziw, basshılıqtı ámelge asırıw yamasa ol jaǵdayǵa qatnasıw jinayattı awırlastıradı [4].

Ǵalabalıq tártipsizlikler jámiyet ámel etetuǵın hám boysunatuǵın normalardı buziw, óziniń háreketi menen basqalardı da sonday háreketlerge úndew arqalı kelip shıǵadı. Bunda shaxsqa salıstırǵanda zorlıq isletiw, oba salıw, ot qoyıw, múlkke zıyan jetkiziw yamasa onı joq qılıw, húkimet wákiline qarsılıq kórsetiw tártipsizlik kelip shıǵıwına alıp keledi. Ayıplı shaxs tárepinen usı háreketlerdi quralsız yamasa qural retinde paydalanatuǵın basqa zatlar isletpew yamasa isletiw jolı menen qorqıtıwdı ámelge asırıw jinayattıń zárúrli shárti esaplanadı. Sonıń menen birge, bunday ǵalabalıq tártipsizliklerde aktiv qatnasıw jinayatlı juwapkerlikti keltirip shıǵaradı. 244¹, 244², 244³-statyalarda belgilengen jinayatlar mánisinen bir-birine jaqın bolıp, diniy-ekstremistik ideyalardı, ramziy belgilerin, hár-qıylı jalalardı tayarlaw, tarqatıw, diniy ekstremistik, separatistik, fundamentalistik shólkemlerdi dúziw, basshılıq qılıw yamasa qatnasıw, diniy mazmundaǵı materiallardı nızamǵa qarsı túrde tayarlaw, tarqatıw sıyaqlı háreketlerdi orınlaw arqalı kórinedi.

Jámiyet tartibine qarsı jinayatlar quramına Biyzarılıq (Jinayat kodeksi 277-statya) hám Nızamǵa qarsı túrde Qumarxanalar shólkemlestiriw hám olardı saqlaw (Jinayat kodeksi 278-statya) jinayatları kiredi [1].

Jinayat kodeksiniń 277-statyası Biyzarılıq qılıw jinayattı haqqında bolıp, oǵan tiykarlanıp Jinayattıń obiekti jámiyet tártibi, puqaralardıń fizikalıq qol qatılmaslıǵı, den sawlıǵı, ózgeniń múlki esaplanadı [1].

Ózbekstan Respublikası Joqarı sudı plenuminiń 2002-jıl 14 iyundaǵı «Biyzarılıqqa tiyisli jumıslar boyınsha sud ámeliyatı haqqında»ǵı sheshimi 1- bántinde «Biyzarılıq jámiyet tártibine qarsı qaratılǵan bolıp, jámiyette júriw, turıw qaǵıydaların kóz kóreki mensimewshilikte, kórsetilgen háreketler shaxstı urıw, oǵan jeńil tán jaraqatın jetkiziw yamasa ózgeniń múlkin joq qılıw menen baylanıslı halda júz beredi», dep ko'rsetilgen.

Obiektiv tárepten usı jinayat huqıqiy normanıń 1-bóliminde názerde tutılǵan biyzarılıq, jámiyetlik orınlardaǵı minez-qulıq qaǵıydalarına tuwrıdan-tuwrı hürmetsizlik bildiriw, urıw, denege jeńil zıyan jetkiziw yamasa ózgeniń múlkinine awır zálel jetkiziw yamasa onı joq qılıw menen baylanıslı halda júz bergenlikte ańlatıladı.

Jámiyettegi etika qaǵıydaların mensimewshilik, ruxsat etilmegen orınlarda alkogolli ishikliklerdi ishiw, ántek sózlerdi aytıw, biyganalarǵa orınsız biyzarılıq etiw, tábiyiy mútajliklerin kópshilik aldında qandırıw, jámiyetlik orınlarda jalańash halda ko'riniw,

haywanlarga ayawsız munasábette bolıw, jasıl shóplerdi zayalaw sıyaqlı háreketlerde ańlatıladı.

Jámıyetlik orınlarda ántek sózlerdi aytıw, puqaralarga qorlaw tárizde biyzarlıq qılıw hám basqa soǵan uqsas jámıyetlik tártibi hám puqaralar tınıshlıǵın buzıwshı háreketler, yaǵnıy jámıyettegi etika qaǵıydaların mensimewshilik “Basqarıw juwapkerlik” tuwrısındaǵı kodekstiń 183-statyasında názerde tutılǵan mayda biyzarlıq ushın juwapkershilikti payda etedi.

Usı statyanıń 1-bóliminde názerde tutılǵan biyzarlıq urıw yamasa jeńil tán jaraqatın jetkiziw menen baylanıslı jámıyette ornatılǵan minez-qulıq qaǵıydaların buzıw júz bergen waqıttan baslap ayıplanadı.

Subyektiv tárepten jinayat tuwrıdan-tuwrı júz beredi. Jinayattıń motivi -biyzarlıq qılıw qálewı bolıp, subyektke jinayatlı qılmıstıń, jámıyet tártibin buzıwdıń ózi ráhát baǵıshlaydı, ol óziniń jámıyetshilikke qarsı turpayınan qanıǵadı.

Biyzarlıq motiviniń mánisi, jinayatlı háreketiniń qaysı predmetke jóneltirilgen hám qaysı social múnasábetler sistemasına salıstırǵanda ámelge asırılǵanına qatań názer, jámıyeti ashıq mensimewshilik, húrmet etpeslik, dep tán alıw qabil etiledi.

Biyzarlıq motivlarına ózin jámıyetshilik pikirine qarsı qoyıwǵa, kóz aldında jámıyette birge jasaw qaǵıydaların, etika hám ruwxıylyq normaların mensinbewligin ol yamasa bul formada kórsetiw, más bolǵan jaǵdayda «batırlyq», «erkeklik»ti, júkletilgen juwapkerligine biyparqlıqtı kórsetiw, jábirleniwshini qorqıtıw yaki jerge urıw hám basqalar kiredi.

Jinayat kodeksiniń 278-statyası “Qumar hám táwekelshilikke tiykarlangan basqa oynlardı shólkemlestiriw hám de ótkeriw” haqqında bolıp, oǵan tiykar:[1]

Qumar hám táwekelshilikke tiykarlangan basqa oynlardı nızamǵa qayshı túrde shólkemlestiriw yamasa ótkeriw, sonday-aq áne sonday oynlar ushın qumarxanalar shólkemlestiriw yamasa olardı saqlaw —etti jılǵa shekem azatlıqtan ayırıw menen jazalanadı.

Sol háreketler:

a) tákiraran yamasa qáwipli retsivist tárepinen ámelge asırılǵan bolsa ;

b) birlesken topar tárepinen yamasa onıń máplerin gózlep, —jeti jıldan on jılǵa shekem azatlıqtan ayırıw menen jazalanadı.

Jas óspirim shaxstı qumar hám táwekelshilikke tiykarlangan basqa oynlarga tartıw, sonday háreketler ushın basqarıw jaza qollanılǵanına keyin ámelge asırılǵan bolsa, —bazalıq esaplaw muǵdarınıń jigirma bes esesinen yeliw esesine shekem muǵdarda járiyma yamasa úsh júz saatǵa shekem májburiy jámıyetlik jumısları yamasa eki jılǵa shekem etika ońlaw jumısları menen jazalanadı.

Qumar hám táwekelshilikke tiykarlangan basqa oynlardı shólkemlestiriw yamasa ótkeriw ushın telekommunikatsiya tarmaqlarında, sonday-aq Internet jáhán informaciya tarmaǵı provayderleri tárepinen xızmetler kórsetiw, tiyisli programmalıq támiynattan nusqa kóbeytiw, onı kóbeytiw, tarqatıw, sonday háreketler ushın basqarıw jaza qollanılǵanına keyin ámelge asırılǵan bolsa, —bazalıq esaplaw muǵdarınıń eliw esesinen jetpis bes esesine shekem muǵdarda járiyma yamasa úsh júz saattan úsh júz alpıs saatǵa shekem májburiy jámıyetlik jumısları yamasa úsh jılǵa shekem etika ońlaw jumısları menen jazalanadı.

Juwmaq. Joqarıda jámıyet tártibine qarsı jinayatlar boyınsha berilgen maǵlıwmatlarǵa súyene otırıp, sonday juwmaqqa keliw múmkin yaǵnıy jámıyet qáwipsizligin támiyinlew

Ózbekstan puqaralarına tınısh-tatıw jasawına múmkinshilik jaratadı. Jámiyette tártipsizliklerdi keltirip shıǵarıwshı jınayat túrleri, yaǵnıy, biyzarılıq, ǵalabalıq tártipsizlikler xalıq párawanlıǵına zálel jetkeredi. Usı jınayatlarǵa qarsı gúresiwde Jınayat kodeksinde keltirilgen arnawlı statyalar mámlekette puqaralardıń erkinligi hám tınıshlıǵın saqlawǵa imkan jaratıwǵa tiykar bolıp xızmet etedi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi. – T.: Adolat, 2021. – 560b
2. M.H. Rustamboyev. Jinoyat huquqi (Maxsus qism). Darslik. T., «O'qituvchi», 2003.
3. M.H. Rustamboyev, F. Tohirov, A.K. Erkaxo'jayev. Jinoyat huquqi (Maxsus qism). T., «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2000.
4. M. Usmonaliyev. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). T., «Yangi asr avlodi», 2005.
5. Ochilov X.R., Xaydarov Sh.D., & Shamsidinov Z.Z. Jinoyat huquqi. -Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. -172 b.
6. Turg'unboyev E. O. Jinoyat huquqi (Umumiy qism/albom sxemalar). -Toshkent: TDYI nashriyoti, 2013. -129 b.